

Statisztikai Szemle

Közzététel: 2024. december 18.

A tanulmány címe:

Fényes Elek országleírásai

Szerző:

LAKATOS MIKLÓS

a Statisztikai Szemle nyugalmazott főszerkesztője

E-mail: drlakatosmiklos@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2024.12.hu1222>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) *Statisztikai Szemle* c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

1. A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
2. A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
3. A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
  - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
  - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
  - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
4. A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
5. A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
6. A 3. a)–c) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:
„*Forrás: Statisztikai Szemle* c. folyóirat 102. évfolyam 12. számában megjelent, **Lakatos Miklós** által írt, **Fényes Elek országleírásai** című tanulmány (link csatolása)”
7. A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem feltétlenül esnek egybe a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Lakatos Miklós

Fényes Elek országleírásai^{*},^{**} Country descriptions for Fényes Elek

Lakatos Miklós, a Statisztikai Szemle nyugalmazott főszerkesztője
E-mail: drlakatosmiklos@gmail.com

Fényes Elek a magyar statisztika kiemelkedő személyisége volt a 19. század első felének nagy reformnemzedékének tagjaként. Munkásságára jelentős mértékben hatottak a kor kiemelkedő történelmi eseményei, nemzedékének kiváló tudományos és közéleti szereplői. Ifjúkorában magával ragadta a reformkor szele, a forradalom és szabadságharc idejére elérte tudományos és közéleti pályafutásának csúcsát. A magyar polgári átalakulás ideológiája és a haladó ellenzékiesség kialakulásának évtizedeiben közvetlen közlő, a pozsonyi országgyűlésben figyelhette meg, hogy az ország legjobb elméi sem rendelkeznek országuk valós, ténybeli állapotának ismeretéről, ezért elhatározta, hogy megpróbál célzott adatgyűjtésekbe kezdeni, amelyek eredményeképpen sikerül olyan országleírást produkálnia, amely valós tájékoztatást nyújt Magyarország akkori állapotáról. Jelen tanulmány Fényes Elek sokoldalú munkásságának erről az oldaláról kíván rövid tájékoztatást adni.

Kulcsszavak: statisztikatörténet, demográfia-történet, nagy magyar statisztikusok

Elek Fényes was a prominent figure in Hungarian statistics, a member of the great reformist generation of the first half of the 19th century, whose work was greatly influenced by the outstanding historical events of the time, and by the distinguished scientific and public figures of his generation. The young Elek Fényes, who reached the peak of his academic and public career during the Revolution and the War of Independence, was caught up in the air of the reform era. In the decades of the ideology of Hungarian bourgeois transformation and the emergence of progressive oppositionism, Elek Fényes observed at close quarters in the Parliament in Pozsony (name of today's slovak: Bratislava) that even the best minds in the country had no real, factual knowledge of the state of their country, and he decided to attempt targeted data collection, which would result in a country profile that would provide real information about the state of Hungary at the time. The present paper attempts to give a brief account of this aspect of Elek Fényes' multifaceted work.

Keywords: history of statistics, history of demography, great Hungarian statisticians

* Jelen tanulmány az Országos Honismereti Akadémián, Esztergomban 2024. július 9-én tartott előadás írott változata.

** Köszönöm Horváth Balázsnak az előadáshoz és a tanulmányhoz tett javaslatait, észrevételeit és az anyaggyűjtéshez adott nélkülözhetetlen segítségét.

Fényes Elek munkásságának alapját képezik – különösen az 1836 és 1851 között készült – országleírásai. Nem kétséges, hogy e művek jelentősen segítették a magyarság nemzettudatának erősödését azzal, hogy a kortársak hiteles képet kaphattak az ország akkori állapotáról. Nem lehet eléggé értékelni azt a következetes, aprólékos adatgyűjtő munkát, amelyet Fényes Elek műveinek összeállítása érdekében végzett, munkásságával átfogó képet adott az 1867. évi kiegyezés előtti évtizedek Magyarországról. Bár módszertanában a hagyományos értékű leíró statisztika dominált, de már megjelentek az új, a 19. század második felére jellemző statisztikai megoldások is. Munkás életét áttekintve, a hazája iránti elkötelezettségét számba véve Fényes Elek megérdemli, hogy a magyar statisztikusok legnagyobbjai között tartsuk számon.

1. Életútjának főbb állomásai

Fényes Elek 1807. július 7-én a Bihar vármegyei Csokalyon született. Tanulmányait Debrecenben, Nagyváradon és Pozsonyban végezte 1814 és 1826 között. Pozsonyban jogi egyetemen diplomázott, ott maradt gyakornoknak, ezáltal lehetett jelen a pozsonyi országgyűlésen, sőt, 1830-ban gróf Haller János követeként tanácskozási joggal részt vehetett e jelentős, az országnak igen fontos összejöveteleén. Alapvető tapasztalata volt, hogy az ott vitatkozó követeknek nem volt meg a kellő ismeretük az ország tényleges állapotáról, aminek következtében még a jószándékú vitáknak, reformjavaslatoknak sem volt meg a kívánatos tárgyi megalapozottságuk. Ezért Fényes Elek sorsfordító döntést hozott arról, hogy elhagyja a pozsonyi pezsgő közéletet. 1831-ben apja halála, örökségének kézhezvétele után a Pozsony vármegyei Sárosfán bérelt földet, és odaköltözve gazdálkodni kezdett. Időközben nőül vette egykori szállásadónője lányát, Eitele (Eisele) Zsófiát, egy tisztartó árváját. Az apai örökség egyben azt is jelentette, hogy anyagilag nézve némi függetlenségre tett szert, ami lehetővé tette azt, hogy minden energiáját a készülő nagy művéhez szükséges, rendkívül fáradságos, időigényes anyaggyűjtésnek szentelje.

Fényes Elek életének nagyon fontos időszaka volt ez a néhány esztendő. A reformkor meghatározó éveiről van szó, a pozsonyi országgyűlés forrongó eseményeit hagyta el, hogy hozzáfogjon a nagy műveit megalapozó anyaggyűjtéshez, amelynek keretében sokat utazott, bejárta Magyarország különböző vidékeit és még Morvaországot, Alsó-Ausztriát és Stájerországot is felkereste, hogy aztán vidéki magányában dolgozza fel az adatokat. Az országgyűlési kapcsolatait is mozgósítva széles körű levelezést folytatott törvényhatóságokkal és egyházakkal, olyan információkat kért ezektől a szervektől, amelyeket fel tudott használni a készülő országleírásaihoz, sok ezer cédula gyűlt össze e cél eléréséhez (*Szaszkóné Sin, 1998*). Ebbéli munkálkodása jelentős eredményeket hozott, 1836 és 1847 között sorra jelentek meg legjelentősebb művei, amelyeket a laikus és a tudományos közvélemény is elismert. A sikerhez hozzájárult a korabeli irodalmi és közéleti közeg felfokozott érdeklődése olyan művek iránt, amelyek megmutatják az ország valós állapotát országos, vármegyei, járási és település szinten egyaránt. Fényes Elek ismertségét segítette a korabeli nyomdai és sajtóviszonyok rohamos fejlődése, és az a körülmény, hogy neki kellett megszerveznie művei eladását, előjegyzéseket kellett felvennie készülő műveire. E munka során számos kapcsolatot épített ki a reformkor kiemelkedő személyiségeivel, így adódott, hogy a korszak sűrűsödő politikai eseményeiben is részt vállaljon, ez a körülmény volt az egyik oka, hogy tudományos műveinek egy része befejezetlen maradt.

1841 és 1849 között több gazdasági és politikai egyesület tagja, vezetője volt (például Magyar Iparegyesület, Nemzeti, később Ellenzéki Kör). Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. április 26-án osztálytanácsossá nevezte ki, és megbízta az Országos Statisztikai Hivatal megszervezésével és vezetésével. A kormány Szegedre költözéséig volt hivatalban. A forradalom melletti elkötelezettségét jelzi, hogy 1849-ben a Vészbíróság elnökévé nevezték ki. Bár a forradalom és szabadságharcban vállalt szerepéért komolyabb retorziók nem érték, tudományos és közéleti tevékenységében törés következett be, állami hivatalokban nem alkalmazták, főiskolai, egyetemi oktatói állások iránti pályázatát elutasították, 1865-ben az MTA nagygyűlése rendes tagból levelező taggá minősítette vissza. A kiegyezést követően megalakuló Országos Királyi Statisztikai Hivatal, illetve a Pest, majd Budapest Székesfővárosi Hivatal vezetőjének – bár pályázott rá – mást választottak. Az 1860-as években alkalmi munkákból élt, családja, barátai és az írói segédegylet támogatta. Még módja volt bedolgozóként, 1870 szeptembere és 1873 márciusa között részt venni a statisztikai hivatal munkatársaival együtt az 1873. évi Helységnévtár összeállításában (*Keleti, 1878*). 1876-ban hosszas betegség után halt meg, temetésének költségeit a statisztikai hivatal fedezte (*Szaszkóné Sin, 1998*).

2. Munkásságának előzményei

A 17–18. században fokozatosan teret nyertek az egy-egy országot vagy annak egyes részeit bemutató összeállítások, amelyek elsősorban leíró jellegű néprajzi, földrajzi elemeket magában foglaló, leíró statisztikák voltak. Magyarországgal foglalkozó szakaszaik főleg a Habsburg Birodalom részeként mutatták be az országot, és többnyire latin vagy német nyelvűek voltak, azonban egyre nagyobb igény mutatkozott a magyar nyelven írt művek iránt (Rózsa, 2016). E könyvek Fényes Elekre is hatással voltak, belőlük sokoldalúan tudott tájékozódni. Időrendben haladva meg kell említeni Fröchlich Dávidot (1600–1646) aki *Medulla Geographiae Practicae* címen adta ki országleírását, nagy érdeme, hogy az ország természeti és közművelődési viszonyaira is ráirányította a figyelmet, amelyre addig csaknem kizárólag a puszta eseménytörténet leírása volt jellemző. E német nyelvű munka főbb eredményeit Bél Mátyás is felhasználta (Tyukody, 1940).

A következő jelentős szerző Bél Mátyás (1684–1749) aki *Notitia Hungariae novae historia-geograficae* című munkájával megteremtette az első hazai statisztikai földrajzot. Bél Mátyás értékes művei részletekben, 1735 és 1742 között jelentek meg Bécsben, és tizenegy vármegye történeti statisztikai földrajzát tartalmazták. Bél Mátyás halála után a Pozsonyból való szállítás közben egy baleset folytán a könyvek nagy része a Dunába veszett. Töredékeit a Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi.

Az időben őt követő jeles országleíró, Korabinszky Mátyás János (1740–1811) a 19. század első éveiben végzett statisztikai munkálkodást. Fő műve: *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn* az ország statisztikai mutatójának nevezhető. Értékes adatokat szerzett, amelyekhez költséges levelezésekkel, tudakozódással, utazgatással jutott hozzá, mint előtte Bél Mátyás és utána Fényes Elek, és ma is felhasználnak népkutatók és nemzetiségtörténészek.

Jelentős munkássága volt Schwartner Mártonnak (1759–1823) is, aki 1784-ben jelentette meg Magyarországon az első, kimondottan statisztikai művet *Statistik des Königreichs Ungern* címmel, amelyben elkészítette a Magyar Királyság statisztikai leírását, részletesen ismertetve a hazai népességi, gazdasági, közjogi és kormányzati viszonyokat. Műve alapjául a II. József-féle népszámlálás (1784–1787), az anyakönyvek, valamint az adóösszeírások szolgáltak, de munkájához a politikai aritmetika elemeit is felhasználta. 1809-ben és 1811-ben a könyvet újabb kiadásban is megjelentették. Schwartner munkájában közgazdasági és közművelődési viszonyok ismertetése is jelentős helyet kapott (Vesztróczy, 2003). Fényes Elekre igen nagy hatással volt Schwartner Márton munkássága, le is akarta fordítani írásait, azonban, mint ahogy egyik műve előszavában is írja, magában is érzett annyi erőt és elszántságot, hogy Schwartner Márton műveinél alaposabb, a nemzeti szempontokat jobban figyelembe vevő országleírásokat készítsen (Fényes, 1841).

Magda Páltól (1770–1841) jelent meg 1819-ben Pesten egy kisebb statisztikai mű *Magyarország és határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása* címmel. Ezt a munkát német nyelven is kiadták 1832-ben Lipcsében (Vért, 1949).

Csaplovics János (1780–1847) művei már Fényes idejében láttak napvilágot. 1829-ben jelent meg a *Gemälde von Ungern*, 1830-ban két kötetben az *Ungarns Vorzeit und Gegenwart*, és 1842-ben az *England und Ungern* című munkája. Csaplovics nem volt magyarbarát lélek, nézete szerint a magyar nép iparúzsra alkalmatlan eredendő lustasága miatt, ráadásul nem becsületes, különösen az állatlopásokban tűnik ki, az ország Európa istállója, mezőgazdasága nomád jellegű, népe barbár stb. Ez a magyarságot lenéző, német nyelvű munka miatti felháborodás is arra sarkallta Fényes Eleket, hogy készítsen egy olyan országleírást, amely hitelesen, objektív módon ábrázolja az országot és annak népét (Paládi-Kovács, 1976).

Lipszky János (1766–1826) magyar huszártiszt, kiemelkedő térképész. Kezdetől fogva azt a célt tűzte maga elé, hogy Magyarország-térképe egy részletes térképből (*Mappa generalis*, 1804–1808), egy névmutatóból (*Repertorium*, 1808) és egy áttekintő térképből (*Tabula generalis*, 1810) álljon.

3. Műveinek forrásai

Fényes Elek országleírásainak – mint láttuk – voltak előzményei, amelyeket kisebb-nagyobb mértékben felhasználhatott saját műveinek összeállításához, de döntően inkább az általa összegyűjtött információkra támaszkodott. Miután ebben az időben még nem működtek statisztikai intézmények, főleg a korabeli állami, illetve adminisztratív nyilvántartásokat használta az írásaihoz. Első nagy művének előszavában szükségét érezte, hogy nyilatkozzon arról, hogy milyen forrásokat vett igénybe országleírásaihoz: „Az országnak, valamint a’ vármegyéknek is nagysága a’ nagy érdemű Lypszki szerént, a’ népesség pedig általánosan az 1830-diki esztendőről van feltéve; ’s minthogy mind eddig a’ törvényhatóságok által készített szokott népszveírásokból a’ nemesség kihagyattatott, a népszáma meghatározásában fő vezér vonalúl vettem a’ rom. kath. egyházi megyék’ schematismusait. Jól tudom ugyan, hogy némelyek ezeket hibásoknak tartják, különösen az idegen vallásbéli hívek kitételében; de az említett törvényhatóságok conscriptioit megvi’sgálván kiki meggyőződhetik arról, hogy a’ schematismusok mind eddig még a’ legalkalmasabb eszközök, a’ Magyar országi népességnek a’ lehetőségig való ki tudására; ’s ezen meggyőződésből használtam én is ezeket, ’s csupán néhány helyeken, hol nagyobb hibák valának észrevehetők – igyekeztem e’ hiányt

hiteles kútfők után kijavítani, vagy a' hol ezt el nem érhettem, ott a' törvényhatóságok által tett popularis conscriptiot hagytam meg.” (Fényes, 1836).

Fényes Elek tudta, hogy adatgyűjtései hiányosak és pontatlanok lehetnek, ezért már előre elnézést kért az olvasóitól, ha ilyenekkel találkozhatnak, sőt, felszólítja őket, hogy ezeket a hiányosságokat javítsák ki, illetve értesítsék őt.

Fényes Elek munkásságát a kutatók még nem tárták fel pontosan abból a szempontból, hogy milyen eszközökkel, módszerekkel és forrásokkal dolgozott. Hiányzik az 1831–1835 közötti anyaggyűjtéseinek sok ezernyi cédulázott anyaga, forrásait általában nem idézi pontosan, de az tudható, hogy felhasználta a korabeli leíró statisztikai irodalom anyagát (Dányi, 1986).

Valószínűsíthető, hogy az ország ún. polgári népességét, azaz a katonaság, papság, nemesség és a diákság nélkül vett lakosság számát az 1828–1832 évi adóösszeírások, illetve egyes későbbi összeírások (például az 1838. évi) alapján állapította meg. Továbbá mint az említett előszóban leírja, elsődleges forrásként használta a római katolikus egyházmegyék sematizmusait és a protestánsok névtárait, amelyek a nemesség és a papság számára vonatkozóan is megbízható adatokat tartalmaztak. Nagyon sokat jelentettek a saját adatgyűjtései, a vármegyei, városi hatóságoktól beszerzett információk, amelyeket levelezés útján vagy személyes felkérés révén szerzett be. Az anyaggyűjtésben jelentős segítséget jelentett Galgóczy Károly munkássága, aki több éven át segítette Fényes Eleket e nagy munka végrehajtásában. A folyamatosan megjelenő műveinek adatbázisát igyekezett frissíteni, a rendelkezésre álló újabb és újabb adatforrásokat felhasználni. Tekintettel arra, hogy a felhasznált forrásokra utalás bizonytalan volt, a következő műveiben megjelenő adatokról több esetben nem tudható, hogy azok a korábbi vagy újabb adatforrásokból származhatnak-e. Így elfordulhatott, hogy a későbbi műveiben megjelent adatok nem az újabb, hanem a régebben felhasznált adatforrásokból voltak eredeztethetők (Szaszkoné Sin, 1998).

4. Fontosabb országleírásai

4.1. Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolott tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben, 1–6. kötet, 1836–1840

A későbbi munkák alapjául szolgáló mű 175 nyomdai íven, 2828 nyomtatott oldalon 1836 és 1840 között jelent meg, terjedelem és adatbőség tekintetében felülmúlt minden korábbi magyar vállalkozást. Elismerésként már az első kötet megjelenése

után Fényes Eleket 1837-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, majd a mű befejezésekor, 1840-ben akadémiai díjban is részesítették.

Fényes Elek nem mindegyik kötethez írt előszót, mint említettem, az első kötetben utalt e munka forrásaira és annak hiányosságaira. A második kötet előszavában mentegetődzik, hogy az első kötet kissé megkésve jelent meg, okaként pedig arra hivatkozott, hogy kevesen fizettek elő a következő kiadványokra. Ez a megjegyzés jól érzékelteti, hogy abban a korban milyen jelentősége volt annak, egy terjedelmes művet hányan kívánják megvenni. Azt is jelzi, hogy az első kötet sikere már elindította számos előfizető jelentkezését, és ez lehetővé tette, hogy még nagyobb lelkesedéssel folytassa a munkát. A második kötet előszavában leírja a következők tartalmát, egyben jelzi, hogy mely kerületek, illetve vármegyék leírását fogja közölni. Már e munka elkezdésekor érzi, hogy szükség lenne ezen területi leírások valamiféle országos összegzésére, amelyet egy hetedik műben gondolt egybefoglalni, azonban ez az összegzés csak később, különálló kötetekben, *Magyarország statisztikája* címmel jelent meg. A folyamatosan megjelenő kiadványok sikerét a hatodik kötet előszavában nyugtázza, ahol köszönetet mond néhány kiemelkedő személyiségnek, például Kölcsey Ferencnek és könyvkiadójának Trattner Károlynak a mű összeállításához nyújtott segítő biztatásukért és dicséretükért, kiemelve, hogy ez erőt ad neki a további munka folytatásához.

Ezen alapvető mű sikerét jelzi, hogy második kiadásban is megjelent, amelyhez az első három kötetet átdolgozta a szerző. E három kötetben a népesség számát – új adatforrásként – az 1839–1840. évi sematizmusok alapján állapította meg. A reformkor közéletében fontos szerepet játszottak az időszaki kiadványok, a folyamatosan megjelenő hosszabb-rövidebb terjedelmű lapok, folyóiratok, amelyek egyre szélesebb körű olvasói réteghez jutottak el. Fényes Elek hatkötetes művének sikeréhez az is hozzájárult, hogy az 1843 és 1847 között az általa szerkesztett Mezei Naptár címen, 80 ezres példányszámban megjelenő folyóiratban *Magyarország földleírása* sorozatcímmel ismertette hatkötetes művét, s ily módon jelentős számú olvasóközönséget sikerült elérnie (*Szaszkóné Sin, 1998*).

Már a kortársak, de a későbbi kutatók is Fényes Elek országleírásaiból azt emelték ki, hogy rendkívüli aprólékos munkával a legkisebb településig lemenve kiszámolta Magyarország nemzetiség szerinti megoszlását. (Ő a nemzetiség fogalma alatt valójában a nyelvhasználatot érti). Mint említettem, a hatkötetes mű első kötetének előszavában már szó esett a népesség megállapításának módjáról, ugyanabban az előszóban ír arról, hogy miképpen próbálta a népesség nemzetiség szerinti összetételét megállapítani: „A’ mi Magyar országnak különböző ajku népeit illeti, mérészeltem ezeket számszerént is kitenni. Mérészségnek azért mondom, mert ámbár a’ tiszta helységeknel erre nézve kevés akadály fordul elő, de ellenben hátra vagynak a’ vegyes helységek, hol ha szinte a’ különböző nyelvek közt való arányt igyekeztem a’ legnagyobb szorgalommal kifürkészni, még is lehetetlen volt

elkerülnöm, hogy a' számokat hozzávetőleg ne tegyem ki; és így matematikai bizonyosság ebben nem lehet. Azonban mivel egész munkámban fő célom a' részre hajlatlanság, az az a' vólt: hogy hazámat úgy fessek le, mint az valódilag áll, nem pedig mint állani kellene reménylem, hogy ezen első próbám nem fog olly távol esni az igazságtól." (Fényes, 1836).

Fényes Elek az egyházi sematizmusokban mindenütt megtalálta, hogy milyen nyelvet használnak az egyes egyházkerületekben. Egynyelvűség esetén nem volt probléma, ahol azonban több nyelvet beszéltek, ott azt az elvet állította fel – ha a kerület több községből állt –, hogy nem az egész gyülekezet népességét a legelső helyen megnevezett nyelvhez vette, hanem levelezés útján próbálta megtudni, hogy egyes községekben melyik az uralkodó nyelv (Kovács, 1924).

Fényes Elek számára nagyon fontos szempont volt, hogy egy-egy nagyobb település történetét is bemutassa. Az említett előszóban a szerző szabadkozik, hogy nincs elég tere egy-egy város történetét minden részletében bemutatni.

„A' városoknak, 's némely helységeknek történeteit rövideden érintém, a' bővebb kivált kritikai fejtegetésbe azért nem ereszkedtem, mert ezt, illy kiterjedésben olly nagy munkának tartom, hogy maga egy embernek egész életére elegendő foglalatosságot adhat." (Fényes, 1836)

Ennek ellenére számos fontosabb városnak igen kimerítő leírását adta meg, ezek közé tartozik például az ország számára kiemelkedő fontosságú Esztergom, Debrecen, Pécs, Pest-Buda történetének bemutatása.

4.1.1. A hatkötetes mű szerkezete és tartalma

A kiadvány összeállításának koncepciója az volt, hogy az ország kerületeinek, vármegyéinek, városainak, falvainak és népes pusztáinak leírása azonos szerkezetben és tartalommal történjen meg. A szerző a mű összeállításának e koncepcióját igyekezett végigvinni és többé kevésbé sikeresen végrehajtani. A hat kötet közül a szerző csak az első, a második és a hatodik kötet elé írt előszót, az első kötet végén a rövidítések magyarázata található, a hatodik kötet végén pedig egy nagyon fontos információt ad azzal, hogy névmutatóban alfabetikus sorrendbe szedve ismerteti a kiadványban megtalálható összes település nevét és megtalálási helyét.

Az országleírást kerületi felosztással kezdi, felsorolva az adott kerülethez tartozó vármegyéket, a kerületekben összegzi az adott kerületre vonatkozó információkat, és ugyanezt teszi a vármegyék vonatkozásában is. Példaképpen némi egyszerűsítéssel bemutatva az első kötetben található Dunántúli kerület tartalmi megnevezéseit (ezeket a megnevezéseket, néhány eseti változtatással, mindegyik kerület esetében alkalmazza).

„A’ DUNÁNTÚLI KERÜLET:

Kiterjedése: (...)

Van benne 11 Vármegye, u. m.: (...)

Öszves népes lakhely van: 3577, nevezetesen:

8 Szabad Királyi Város, mellyből: 2 tiszta német, 3 magyar-német, – 2 német-magyar, – 1 magyar-német-bosnyák.

2 Püspöki Város, mindenik magyar-német.

214 Mező-Város, u. m.: (...)

2558 Falu, u. m.: (...)

795 Népes Puszta, u. m.: (...)

A’ Népeesség teszen: 1,993 975.

Vallásokra: 1,434,689 rom. kath., 178,865 evang., 317,731 reform., 20,446 nem egy. óhitű, 42,244 ’sidó.

Nyelvökre: 1,318,952 magyar, 406,938 német, 118,566 horvát, 41,992 vindustót, 50,343 rác, 14,940 tót, 42,244 ’sidó.” (*Fényes, 1836*)

Az adott kerület kiterjedésének ismertetésénél általában a már említett Lipszky János térképeire hivatkozik és a földterület nagyságát mérföldekben adja meg. Felsorolja a kerülethez tartozó vármegyéket és a különböző településtípusokba tartozó települések számát. Mint említettem, Fényes Elek nagy teljesítménye, hogy igyekszik megadni a települések népességének nemzetiségi összetételét. Már az egyes kerületek esetében is összegzően jelzi, hogy az adott településtípus településeinek mely nemzetiségek dominanciája figyelhető meg, illetve mennyire van az adott településnek vegyes összetételű lakossága. Maga a szerző is elismeri, hogy ezeket az adatokat némi fenntartással kell kezelni, de miután ebben az időben ilyen jellegű adatösszeállítás nem született, ezeket az információkat el kell fogadnunk. *Kovács Alajos* egykori KSH-elnök és neves demográfus szerint az utólagos népszámlálási adatok túlnyomórészt igazolták Fényes Elek számait és a települések nemzetiségi összetételével kapcsolatos megállapításait (*Kovács, 1924*). A kerületekre nézve is fontos információ az adott kerületre összegzett népességgel és vállalással kapcsolatos adatközlés.

Az egyes vármegyék ismertetése a kerületek bemutatásánál jóval alaposabb és részletesebb. Általában a következő fejezetekből, alfejezetekből áll az egyes vármegyék leírása:

„ESZTERGOM VÁRMEGYE.

1. §. Fekvése ’s Határja. [...] 2. §. Nagysága. Kiterjedése. [...] 3. §. Természeti tulajdonsága. [...] 4. §. [...] Hegyek. [...] 5. §. Folyóvizek. [...] 6. §. Ásványos Vizek. [...] 7. §. Termékei. 1) A’ Növények’ országából. [...] 2) Állatok országából. [...] 3) Ásványok’ Országából. [...] 8. §. Lakhelyek. Lakosok. [...] 9. §.

Szorgalom. Mesterség. Gyárok. [...] 10. § Kereskedés. [...] 11. §. Oskolák. Nevelőintézetek. [...] 12. §. Katonaság. [...] 13. §. Királyi Hivatalok. [...] 14. §. Jobbágytelkek. Porták. [...] 15. §. Nemesség. Uradalmak. [...] 16. §. Magistratus. [...] 17. §. Politikai felosztása. [...]

Királyi Város. Esztergom [...] I. Esztergomi Járás. [...] Mező Városok. [...] Faluk. [...] Népes Puszták. [...] II. A' Párkányi Járás. [...] Mező Városok. [...] Faluk. [...] Népes Puszták.” (*Fényes, 1837*)

A részletes vármegyei leírások során a szerző bemutatja az adott vármegye kiterjedését és azt, hogy mely szomszédos vármegyékkel határos, különös gondot fordítva az egyes vármegyék természeti tulajdonságainak leírására, amelybe beletartozik az éghajlat, a talaj, a hegyek, az élővilág, a vármegyében található ásványi lelőhelyek ismertetése. A természeti tulajdonságok leírásában számszerű statisztikai jellegű információt csak elvétve lehet találni, a tájleírások majdhogynem szépirodalmi igényességgel készültek. Például Baranya vármegyéről ezt írja:

„3. §. Természeti tulajdonsága.

Ha meggondoljuk Baranya vármegyének kellemetes déli éghajlatját, tiszta egészséges levegőjét, sebes vegetációját, két hajókázható folyóvizek közt való fekvését; továbbá ha meggondoljuk azt, hogy ezen megye csupán némely ásványokat vévén ki, a' természetnek minden ajándékaival nem csak bőven, de valóban pazarlásig meg van áldva; 's hogy földszíne szelíd dombokkal, szőlőhegyekkel, erdőkkel, 's ismét termékeny síksággal szüntelen változván, – egy természetes ángol kertet képez: nem hibázunk semmit, ha azt állítjuk: hogy Baranya vármegye hazánk legszebb 's legáldottabb vármegyei közt, ha az elsőséget magának nem veszi is, azt bizonyosan másnak egyiknek sem engedi által.” (*Fényes, 1836*)

A vármegyék leírásának fontos eleme, amikor a szerző a vármegyék növény- és állatvilágát mutatja be, oly módon, hogy egyben az országon belüli helyzetet elemezve más vármegyékkel is összehasonlítja. Ebben az esetben is ritka a statisztikai jellegű számbavétel, de néhány esetben találkozhatunk számokkal, például Baranya vármegye erdőségeinek kiterjedését 266 865 holdban jelöli meg. A vármegyék természeti leírásán belül külön fejezetet szentel a hegyek és a folyóvizek, tavak, mocsarak jellegzetességeinek bemutatására, figyelemre méltó, hogy már ebben a korban is milyen fontosnak tartották azt, hogy számba vegyék az ország termálvíz készletét, ahol több ilyen lelőhely volt, ott a szerző külön szakaszban tér ki erre a témára. Jellemző e kötetsorozat szerkezetére, hogy egyes témákat, ha fajsúlyosan jellemző az adott vármegyére, akkor külön fejezetben tárgyalja a kérdést, ha nem, akkor több témát egybefoglaltan kezel. Az is megfigyelhető, hogy a kötetsorozat vége felé már jobban használja a statisztikai adatok bemutatására a táblázatos formát.

Mint a fenti vázlatból láthatjuk, vármegyénként külön fejezet szól a lakhelyekről és a lakosokról. Először szám szerint felsorolja a településtípusokat, külön jellemezve, hogy településeken milyen nemzetiségű lakosság lakik. Esztergom vármegyéről például megállapítja, hogy ott 1 szabad királyi város (Esztergom) van magyar–német–tót nemzetiségű lakossággal, ezenkívül 4 mezőváros található, 1 tiszta magyar lakossággal, 1 magyar–német, 1 magyar–német–tót és 1 magyar–tót–német népességgel benne. A nemzetiségek sorrendje azt is jelzi, hogy vegyes összetétel esetében mely nemzetiség jelenléte a meghatározóbb. A népesség számát is megadja, kiegészítve a népsűrűség adatával, amelyben az egy mérföldre jutó népesség számát is kiszámolja. A vármegye egészére nézve bemutatja a népesség nemzetiség és vallás szerinti összetételét, külön részletezve és elemezve nemzetiségenként és vallásonként az információkat. Ezekre a részletes leírásokra is jellemző, hogy az egyes nemzetiségek és vallások bemutatása különböző terjedelmű és részletezettségű annak fényében, hogy a szerzőnek milyen mélységű források álltak a rendelkezésre.

Különböző elnevezésű fejezetcímek alatt közli a munkaerő-gazdálkodással kapcsolatos vármegyei adatokat, rendszerint „szorgalom, mesterség, gyárak” megjelölést alkalmaz, olykor a „kereskedést” is idesorolja. Foglalkozástörténeti szempontból is figyelemre méltó, hogy milyen mesterségek voltak e korra a jellemzők, például foglalkozik a kötélverő, a bocskoros, a fazekas, a harangöntő, a szappanfőző mesterségekkel. Korabeli üzemek témájában szó van a gabonaőrő malmokról, a porcelánkészítő üzemekről, üveghutákról és vashámorokról. A vármegyék kereskedelmét úgy jellemzi, hogy e tevékenység milyenfajta árura vonatkozik, idetartozik például a bor, a gyapjú, a sertés, a ló, a szarvasmarha, a nyers bőrök, selymek eladása és vétele. Gondot fordít arra is, hogy bemutassa az adott vármegyére jellemző legfontosabb országos és heti vásárok jellemzőit.

Fényes Elek fontosnak tartotta, hogy a vármegyéket jellemző közigazgatási egységeket is bemutassa és a birtokviszonyokat is áttekintse, ezen belül külön kiemelve a vármegyei nemesség helyzetét. Szólt a vármegyében található iskolákról, nevelőintézetekről, s mivel ezek az iskolák egyházi kezelésben voltak, ezért – ha volt adata – vallási felekezetenként ismertette őket. Felsorolta a vármegyében működő királyi hivatalokat és más közintézményeket aszerint, hogy melyik településen voltak találhatóak, ugyanezt tette külön fejezetbe rendezve a katonaság vármegyebeli elhelyezését illetően. Mielőtt rátért volna a vármegye településeinek ismertetésére, külön fejezetben ír a vármegye nemességének és uradalmainak főbb jellemzőiről, felhasználva a II. József-féle, nemességet is érintő népszámlálási adatokat. Néhány mondatban kitért a vármegyében található jobbágytelkek és porták ismertetésére is. Fontos információt közöl a vármegyei tisztikarról, amelyet néha

magisztrátusnak nevez. Érdekes látni, milyen tisztségek voltak az akkori vármegyei vezetők között, például Esztergom vármegyének volt 2 adószedője, 1 számvévője, 1 levéltárosa, 1 földmérője, 1 orvosa és 4 seborvosa.

A vármegyei leírások legnagyobb részét a települések név szerinti bemutatása teszi ki. E fejezet elején a szerző összefoglalja a vármegye politikai felosztását, mai szóval élve a közigazgatási beosztását. Így például Esztergom vármegyében 1 szabad királyi város (Esztergom) és 2 főbírói járás található. A települések fontosságát is figyelembe véve különböző terjedelmű az egyes városok, falvak és népes puszták ismertetése. A szerző a legnagyobb terjedelemben és a legrészletesebben a szabad királyi városok leírásával foglalkozik. Több oldalas történelmi ismereteket közöl az adott város múltjáról, az ország életében betöltött szerepéről. Például Pécs városának bemutatásakor részletesen ismerteti a 150 éves török uralom alatti pécsi helyzetet, jelzi, hogy akkor mely török tisztségviselők vezették a várost, szól a pécsi iskolák történetéről, a királyi akadémiákról, egyetemekről, az 1830. évi adatok alapján a pécsi lakosság főbb jellemzőiről. A szabad királyi városok ismertetését a vármegyében található járások áttekintése követi. Többnyire a vármegyék mintáját követve bemutatja, hogy a járásokon belül milyen kategóriájú települések találhatóak, a járások népességének számát, valamint nemzetiségi és vallási összetételüket is jelzi. Végül e nagy műnek a legértékesebb része következik, amikor ismerteti a mezővárosok, a falvak, a népes puszták településenkénti legfontosabb jellemzőit, lakónépességének számát és összetételét. Érthető módon a települések leírása nagyon változatos hosszúságú, sokat számít a településnagyság, a vármegye gazdasági és társadalmi életében betöltött szerep és – bár ezt a szerző nem mondja ki – a rendelkezésre álló adatok mennyisége és minősége is. A települések felsorolását járáson belül közigazgatási kategóriánként, alfabetikus sorrendbe rendezve mutatja be. Néhány példa Fejér vármegyéből:

Bicskei járásban található

Mezőváros

„Mártonvásár, vegyes magyar-német-tót m. v. 4 mfd. Budától, a' fejevári országútban. 1300 kath. 94 ref. 10 evang. 8 sidó lak. Kath. paroch. templom. Nagy vendégfogadó Pósta hivatal. Kastély egy szép kerttel együtt. Vízi malmok Határja sikeres rozsot és bort terem. F. U.¹ G. Brunszvik Ferencz.”

Falu

„Etyek, vegyes német-magyar f. 1490 kath. 325 ref. 11 'sidó lak. Kath. és ref. anya templomok. Van szép szőlőhegye, erdeje, kőbányája. F. U. a' fejevári káptalan.”

¹ földesúr

Népes puszta

„Baracska, Mártonvásár és Velence közt. 2829 lak. u. m: 404 kath. 2203 ref. 201 evang. 21 ’sidó lak. Nagy termékeny határ. Vendégfogadó. Ref. anya templom. Több csinos úri lakházak. F. U. Pázmándy, Szücs, Roboz, Kenesey, Hollósy, Kazay, Domokos ’s m. t.” (*Fényes, 1836*)

A fenti példából látható, hogy a lakosságszámot vallási felekezetenként igyekszik pontosan megadni és a legfontosabb gazdasági jellemzőkről és birtokviszonyokról is számot adni. A hatkötetes mű hatodik kötete mind tematikájában, mind felépítésében kissé eltér az előző öt kötetben alkalmazott megoldásoktól. Ennek egyik oka, hogy az akkori Magyarországnak az átlagos vármegyétől eltérő funkciójú területét, a magyar katonai végvidékeket mutatja be, amelyeknek feladata az volt, hogy biztosítsák az ország határainak védelmét. E kötet felépítése megelőlegezi Fényes Elek későbbi nagy művének, a *Magyarország statisztikája* címűnek a szerkezeti felépítését. Például három nagy részbe rendezi a kötet mondanivalóját, szól a végvidék alaperejéről (föld, termékek, lakosok stb.), a szerkezetéről (története, törvényi szabályozása stb.) és végül az igazgatásáról (igazgatási testületek, igazságszolgáltatás, közjövdelem stb.). Itt kell megjegyezni, hogy a szerző ugyan szól az Erdélyi végvidékről, munkásságának nagy részéből hiányzik az erdélyi teljes országrész leírása, így sajnos erről a területről nem kapunk olyan részletes tájékoztatást, mint az ország többi részéről. Mint említettem, igen fontos része a hatodik kötetnek a végén található névmutató, amelyben megtalálhatjuk a települések nevét alfabetikus sorrendbe rendezve oly módon, hogy a szerző jelezte az adott település kötetsorozaton belüli fellelhetőségi helyét.

4.2. *Magyarország statisztikája, 1–3. kötet, 1842–1843*

1842–1843-ban megjelent a *Magyarország statisztikája* 1–3. kötete, ezt 1843 decemberében német nyelven, *Statistik des Königreichs Ungarn* címmel is kiadták. Fényes Elek az előszóban kifejti, hogy Magyarországon a „legfontosabb statisztikai adataink mély statisztikok gyanánt őriztetnek”, valamint „csaknem áttörhetlen akadályokkal kell küzdeni annak: ki hazája képét csak türethően is akarja festeni”. A továbbiakban írja, hogy: „Tűrjük-e tovább, hogy egyik illy közhasznu ága honi literaturánknak paragon heverjen? Nem; én részemről bátoritva azon szives résztvétől, mellyel a’ közönség Magyarországnak általam 6 kötetben kiadott geographiáját fogadta, eltökélém magamat, hazámnak nem csak alaperejét, hanem polgári szerkezetét, ’s kormányzását is megismertetni.” (*Fényes, 1842–1843*)

Ehhez még hozzá kell tennem, hogy Fényes Elek már a hatkötetes mű összeállításakor foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a rendkívül részletes kiadványhoz

kellene egy összefoglalót tartalmazó kötetet is készítenie, amelyben az információkat országos szinten összegzi, a vármegyei és a járási bontás mellett. Így ez az elkészült mű – az előző, hatkötetes kiadvány folytatásaként – időrendben első összegző jellegű hazai statisztikánk, amely szakszerűen tárgyalja Magyarország földrajzi, népességi, mezőgazdasági és bányászati, ipari és kereskedelmi viszonyait, és mindezekről pontos képet nyújt a hazai érdeklődők számára.

Az első kötet címe *Magyarország Alapereje*, a másodiké *Magyarország Alkotmánya*, a harmadiké *Magyarország Kormányzása*. (Ezt a tagolást már Schwartner Márton is alkalmazta) A korábbi, hatkötetes műhöz képest újdonság, hogy a szerző rendkívül részletesen tárgyalja az alkotmány és a kormányzás témakörét oly módon, hogy egyben távlatos történeti összefoglalót is ad a témának.

A *Magyarország Alapereje* részben többé-kevésbé követi, feszesebb és koncepciózusabb módon a korábbi, hatkötetes kiadványban alkalmazott tartalmi felépítést. A jelen dolgozatban terjedelmi korlátok miatt nincs mód részletesen feltárni e nagy mű minden részletét, ezért csak néhány fontosabb téma ismertetésére vállalkozom.

Az első részt a szerző további öt szakaszra bontja, az első szakasz Magyarország fekvésével, határaival, méretével, földfelszínével, termékenységgel és éghajlatával foglalkozik. E szakaszban részletesen bemutatja és felsorolja például Magyarország folyóit, tavait, csatornáit, igyekszik az ország és egyes területeinek méretét mérföldben meghatározni, több esetben utalva Erdélynek az országgal történő kapcsolatára. Az egész kiadványban törekszik arra – a különböző témákat illetően –, hogy legyen nemzetközi kitekintés, például megállapítja, hogy Magyarország kiterjedése Poroszországnál, illetve Nagy-Britanniánál is nagyobb. Igen nagy előnye ennek a résznek, hogy a Kárpát-medencét földrajzi egységben tárgyalja és így mutatja be *Magyarország Alaperejét* (Kemény, 1944).

Már a korábbi, hatkötetes műben is a legértékesebb részek egyike a vármegyék, a járások és a települések népességének bemutatása volt. Fényes Elek ebben a művében alapos, sok mindenre kiterjedően közli a magyarországi népesség nemzeti-ségi és vallási összetételét. Ezúttal részletes magyarázatot ad, hogy miképpen, milyen források alapján állapította meg a népesség nemzetiség és vallás szerint meghatározott számát, megoszlását. A hatkötetes műben alkalmazott megoldást vette át, főleg az egyházi sematizmusokat használta fel erre a célra. Az egynyelvű és -vallású települések esetében nem volt probléma, azonban a vegyes népességű települések esetében már rákényszerült bizonyos becslésekre, illetve figyelembe kellett vennie, hogy az adott településen mely nemzetiségűek, illetve vallásúak voltak többségben. Fényes Elek e munkájában már erősen alkalmaz statisztikai megoldásokat, statisztikai táblázatokat, statisztikai mutatókat és elemzéseket. A statisztikai adatok közül érdemes idézni azokat az országos adatokat, amelyek a

korabeli Magyarország népességére, nemzetiségeire és vallási összetételére vonatkoznak:

Népesség (1843): Magyarország és társországok 11 367 091 lakos, Erdély 1 513 315 lakos, Összesen 12 880 406 lakos (sorkatonaság és tanuló ifjúság nélkül)

Nemzetiség	Száma	Aránya, %	Vallás	Száma	Aránya, %
Magyar	4 812 759	37,4	Római katolikus	6 130 188	47,6
Tót	1 687 256	13,1	Görög katolikus	1 322 344	10,3
Német	1 273 677	9,9	Ág. evangélikus	1 006 210	7,8
Oláh	2 202 542	17,1	Református	1 846 844	14,3
Horvát	886 079	6,9	Unitárius	47 280	0,4
Szerb	828 365	6,4	Görög nem egyesült	2 283 505	17,7
Sokác	429 868	3,3	Zsidó	244 035	1,9
Vend	40 865	0,3	Összesen	12 880 406	100,0
Rutén	442 303	3,4			
Zsidó	244 035	1,9			
Egyéb	32 657	0,3			
Összesen	12 880 406	100,0			

Forrás: Fényes, 1842–1846. I. kötet 33–34. o.

Fényes Elek az elsők között volt, akik a nemzetiségi, vallási adatokat településenként összevonva országos számokat tudtak közölni. A népességgel kapcsolatos információkat nemzetközi közegbe helyezi, idősort állít fel, népmozgalmi adatokat is alkalmazva számot ad a születések és a halálozások alakulásáról.

Fényes Elek az 1838. évi összeírás alapján Magyarország és Erdély népességét 12 880 406 főben állapítja meg, ebből Erdély népességét 1 513 315 főre teszi. (Ezekbe az országos számokba nem számítja bele a katonaság és a tanulóifjúság létszámát). Ez utóbbiak számát 75 105 főben állapította meg, így az Erdéllyel közös országos létszám 12 955 511 fő lenne. Az országos adatok értékelésekor megállapítja, hogy Magyarország népessége magában véve elég nagy, de kiterjedéséhez mérve igen közepszerű, jelzi, hogy például Nagy-Britannia és Franciaország népessége jóval nagyobb, ellenben Porosz- és Spanyolország lakossága csak kismértékben haladja meg Magyarországét. Nemzetközi összehasonlításban még olyan adatot is közöl, hogy egyes országokban egy-egy mérföldre hány lakos jut. Igen érdekes része a népességleírásnak, hogy Fényes Elek – egyenként – számba veszi a nemzetiségeket, kezdve a magyarsággal, folytatva a szlávokkal, a németekkel, az oláhokkal, illetve az egyéb kisebb népekkel, például a görögökkel, az örményekkel, a zsidókkal és a cigányokkal. A szláv népeken belül külön szól a tótokról, a horvátokról, az oroszokról, a rácokról, a bolgárokról, a csehekről, a lengyelekről és egyéb kisebb népekről. Mindegyik népcsoport bemutatása történeti

kitekintéssel kezdődik, számot adva az országon belüli elhelyezkedésről, utalva lakosság számuk – esetenkénti – időbeli alakulására. Az egyes nemzetiségek karakterét, népszokásait is tárgyalja, ezek időbeli változását is bemutatja. A népesség vallási felekezetek szerinti bemutatása már nem ilyen részletes, de azért néhány oldalas elemzés e témában is található. Fényes Elek úgy érezte, hogy a magyarországi népességet a települések nagysága szerinti csoportonként is be kell mutatnia, és számot kell adnia a városi és a vidéki lakosság elhelyezkedéséről, a fontosabb várostípusok népességszámáról, sőt, néhány fontosabb város népességszámáról is. Csak példaképpen jelezzük, hogy Fényes Elek szerint 1839-ben Debrecennek 50 550, Kecskemétnek 37 089, Szegednek 33 030, Miskolcnak 26 654 lakosa volt. A városi lakosságot illetően a szerző ebben az esetben az adatokat nemzetközi összehasonlítás segítségével is bemutatja.

Fényes Elek e kiadványban megpróbál számot adni a népesség foglalkozás szerinti összetételéről, azonban részletes adatok híján csak néhány tevékenység folytatóinak számát tudja megadni. Így közli például a papok, a tanítók, a tisztviselők, a kézművesek, a kereskedők, a földművesek és a katonák számát. Ezek az információk nem fedik le az akkori magyar társadalom összetételének teljes spektrumát, de így is ezen információknak igen nagy történeti jelentősége van (*Kovács, 1924*). Például a papok és egyházi személyek számát az összes vallási felekezetre vetítve, az apácákat nem ide számítva 15 740 főre teszi, még azt is kiszámítja, hogy 710 hívőre jut egy pap. A szerző elég részletesen foglalkozik ezzel a témával, ebben az esetben is ad nemzetközi kitekintést, még arra is van készítése, hogy az egyházi személyek jövedelmi helyzetével is foglalkozzon. Fontosnak tartotta, hogy áttekintsen egy már az akkori időkben is fontos kérdést, hogy mennyi lehet a Magyarországon foglalkoztatott pedagógusok létszáma. Ezeket az adatokat vallási felekezetek szerint részletezi, és végül megállapítja, hogy a magyarországi felekezeti és nyilvános jellegű iskolákban 9717 tanár, tanító és pedagógiai segéd-személyzet működött. Ezzel a létszámmal kapcsolatban elégedetlenségét fejezi ki, és reméli, hogy a pedagógusok száma a jövőben nőni fog. Különböző részletezettségben közli a magyar hivatalnoki kar tagjainak és a szabadfoglalkozásúak számát, amelyet 1843. évi időponttal 56 562 főben állapít meg. Ezen belül például a királyi tisztviselők száma 4304, az orvosoké és gyógyszerészeké 2500, az ügyvédeké 5000 fő volt. Fényes Elek a kereskedők, az iparosok, a kőművesek számát 154 303 főben állapítja meg, egyben még azt is kimutatja, hogy a magyar nemzetiségű kereskedőréteg ebben az időben még nem működött Magyarországon. Ezt követően a polgári állapot szerinti népességet mutatja be, amelyek közül a legérdekesebbek azok az adatok, miszerint a nemesek számát 544 000 főben állapítja meg, és e számot nemzetiségek szerint is részletezi, nem meglepő, hogy ezen belül a magyar nemzetiségű nemesek száma a legnagyobb, 467 405 fő (86%) (*Kovács, 1924*).

Fényes Elek e mű első részének harmadik szakaszában az ő meghatározása szerint a termékekről szól. Ezen azt érti, hogy bemutatja az ország növény- és állatvilágát, bányászatát. Ez a szakasz a korábbi hatkötetes mű ezen témájánál jóval részletesebb és rendezettebb, a növények esetében többek között szól a gabona-, a gyümölcs-, a szőlő- és a dohánytermesztésről, a bortermelésről, az állattenyésztésről szóló részben pedig bemutatja a ló-, a szarvasmarha-, a sertés- és a haltenyésztés, valamint a vadgazdálkodás helyzetét. Az egyes termékfajták bemutatásakor sokféle adatot használ, a legtöbb esetben a forrás megjelölése nélkül. Az esetek többségében közli a növénytermesztés és az állattenyésztés országon belüli helyzetét, néhány alkalommal nemzetközi összehasonlítást is végez, sőt, a fontosabb termékeknél történeti leírást is közöl. Nyilvánvaló, hogy az egyes termékek bemutatásának terjedelménél számított, hogy az adott korszakban mely termékek voltak fontosak az ország gazdasági életében, például a szőlőtermesztéssel és a bortermeléssel az átlagosnál nagyobb terjedelemben foglalkozik oly módon, hogy tájegységként is részletezi a témát. Példaképpen néhány számadat: a hazai lóállományt 1 200 000 darabra teszi, a szarvasmarha-állomány létszámát 4 800 000-ben adja meg, a sertések számát 3 560 000-re becsüli. A selyemhernyó-tenyésztést vizsgálva még az eperfák számát is megadja (1 338 663 db) (*Kemény, 1944*). Végül ebben a szakaszban röviden szól a magyarországi ásványlelőhelyekről, ércbányászatról, megemlítve többek között a nemesfém-bányászatot (arany, ezüst), a vas, az ólom, a kobalt, a szén és a kősó kitermelését. Az ásványok kitermelésének bemutatásakor részletes információkat kapunk arról, hogy ezeket a termékeket az országon belül hol és milyen mértékben bányásszák.

Gazdaságtörténeti jelentősége is van az első rész negyedik és ötödik szakaszának. A negyedik szakaszban a szerző a magyarországi iparról ad átfogó képet, bevezetőként arról értekezik, hogy a mezőgazdasági termelés mellett nagy jelentősége van az ipari tevékenységnek. Ebben az esetben is ad nemzetközi kitekintést, és megállapítja, hogy a fejlett nyugati országokhoz képest az ipari termelés Magyarországon visszafogottabb, főleg a kézműiparra támaszkodik, és a gyáripar még nem olyan jelentős, mint amilyennek lennie kellene. Ezek után sorra veszi az egyes iparágakat, oly módon csoportosítva, hogy először szól a növényekkel, majd az állatokkal kapcsolatos ipari tevékenységekről, e szakaszt az ásványok ipari feldolgozásának ismertetésével fejezi be. Csak példaképpen jelzem, hogy több esetben statisztikai adatok segítségével bemutatja a lennel, a kenderrel, a cukorral, a liszttel, a dohányval, a gyapottal kapcsolatos ágak, valamint a selyemkésztés helyzetét, végül e szakaszt a vas, a réz, az üveg, a porcelán ipari méretű gyártási folyamatának ismertetésével zárja le oly módon, hogy a gyártás országon belüli elhelyezkedéséről is számot ad.

Az ötödik szakasz a magyarországi kereskedelem helyzetét elemzi. Fényes Elek jó szemmel veszi észre, hogy Magyarország földrajzi helyzete kiváló lehetőséget ad arra, hogy a nyugati iparcikkek és a keleti nyersanyagok kereskedésének központja legyen, amit elősegít, hogy az ország vízi utakban bővelkedik, és tengeri kijárata is van. E kiváló földrajzi fekvés ellenére a szerző elégedetlen az áru- és hitelkereskedelem színvonalával, és – burkoltan – az Ausztria által Magyarországra kényszerített közös vámpolitikát is felelőssé teszi (*Kemény, 1944*). Ezt követően előremutató módon külön szól a magyarországi bel- és külkereskedelemtől, a kereskedelmet lebonyolító tengeri és folyóvízi hajózásról, a vasutakról, a postáról, és még olyan fontos kereskedelmi formákról is számot ad, mint az országos és hetivásárok lebonyolításának rendje. Ezeket a témákat már részletes statisztikai számokkal, táblázatok alkalmazásával ismerteti, de forrásait ebben az esetben is csak részben közli. Művének e része tanúbizonyságot ad arról, hogy mennyire tájékozott volt kora gazdaságpolitikájában, nem véletlen, hogy pályafutása során számos tanulmányt, cikket jelentetett meg e témában.

Fényes Elek e mű második és harmadik részében Magyarország közjogi állapotáról szól oly módon, hogy bemutatja az ország alkotmányos berendezkedését és kormányzati működését. Már az előző, hatkötetes kiadványában is tárgyalja e téma egyes részeit, azonban ilyen rendszerezetten és koncepciózusan csak e műben foglalkozik e jelentős témával. Ebben az egész országot leíró részben átfogó képet kapunk Magyarország korabeli közjogi helyzetéről, működéséről, amelynek összeállítását nyilvánvalóan segítette a szerző jogi végzettsége és közéleti tevékenysége. Sem a kortársak, sem az utókor nem értékelte kellőképpen, hogy e fontos témát képes volt – kb. 300 oldalon, rendkívüli sok információt, hasznos tudnivalót összegyűjtve – bemutatni és elemezni. Nem véletlen, hogy e közjogi jártassága is segítette Fényes Eleket abban, hogy szerepet vállaljon a szabadságharc kormányzatában.

Terjedelmi korlátok miatt csak néhány fontos elemet emelek ki e fontos közjogi ismertetésből. A mű második része Magyarország alkotmányos felépítését taglalja, amelynek központi eleme a király közjogi helyzetének bemutatása, kezdve a királyság legitimitását biztosító törvényi rendelkezések ismertetésén át a király jogainak elemzésén keresztül a királyi udvarnak és tisztségviselőinek működését bemutató részekig. Nagyon lényeges téma ez esetben is, hogy szinte mindegyik fejezethez részletes történeti ismertetés tartozik, például részletes történeti leírást találunk az ország címeréről, a királyi udvar szereplőiről, a magyar királyokról, királyi hercegekről, hercegnőkről. A kiegyezés előtti közjogi helyzetet jellemzi, amikor a szerző szól a király jogairól az egyházakkal és az országgyűléssel kapcsolatban, a nemesi rendek, a királyi városok és polgárainak jogairól. E műben fontos ismereteket találunk a jobbágyfelszabadítás előtti állapotokról, a földesurak és a parasztok viszonyáról, az úrbéri jogokról és köteleességekről.

A kiadvány harmadik részében Magyarország kormányzásáról van szó. Az első szakaszban a szerző részletesen ismerteti, hogy mely részekből áll a magyar birodalom, és ezen országrészek hogyan kapcsolódnak egymáshoz (például az anyaország Horvátországhoz), valamint a kormányzás technikai működtetése mely országrészekre vonatkozik. A második szakaszban a szerző a kormányzat központi és helyi szerveinek felépítését és működését mutatja be. E körben ismerteti a Magyar Királyi Udvari Kancelláriának, a Helytartótanácsnak, a vármegyéknek, a szabad királyi városoknak a közigazgatási struktúrában elfoglalt helyét, főbb feladataikat a kormányzat egészének működésében. A harmadik szakaszban olyan különleges testületekről találunk leírást, mint például a katonaság, kiemelve a katonai végvidékek helyzetét. A negyedik szakasz a közjövdelemmel kapcsolatos ismereteket tartalmazza, külön elemezve az ország bevételeit és kiadásait. Az ötödik szakasz részletesen szól a tudományos és tanítóintézetekről, külön érdeme e résznek, hogy ezeknek az intézményeknek az országon belüli elhelyezkedését is bemutatja. Az iskolák helyzetét felekezetenként tárgyalja, és átfogóan értékeli az akkori oktatásirányítás főbb jellemzőit. Nagyon találó és ma is érvényes megállapítások vannak az iskola, az oktatás fontosságáról, a szerző igen elégedetlen az oktatás akkori helyzetével. Némi keserőséggel állapítja meg, hogy 100 iskoláskorú gyermekből csak 40 jár iskolába, és 60 gyerek kiesik az oktatási rendszerből. Különösen hiányolja a polgári iskolák elterjedtségét, és kifogásolja a népiskolák tanári karának hiányos felkészültségét. A hatodik szakasz az igazságszolgáltatás helyzetét, működését ismerteti, érdekes leírást találunk a büntetés-végrehajtás intézményeiről, az elítéltek összetételéről és még arról is, hogy a rabok között milyen volt a nemesi rendbe tartozók száma és aránya. A hetedik szakasz a felekezetek szerinti egyházkormányzásról szól, számot adva egyes egyházak belső igazgatási viszonyairól. Szociológiai szempontból is érdekes e mű befejező, nyolcadik szakasza, amely az ország egészségügyi, szociális igazgatásáról szól, továbbá a szerző számot ad az orvosok, a gyógyszerészek, a kórházak, az ápolóintézetek számáról, területi elhelyezkedéséről, sőt, kitér a szellemi fogyatékosokat kezelő tébolydákra is. Ezt a szakaszt a szerző a nyugdíjpénztárak, takarékpénztárak működésének ismertetésével zárja.

4.3. Magyarország leírása, 1–2. kötet, 1847

Fényes Elek szükségét érezte, hogy korábbi két jelentős művének egyesített, rövidített változatát elkészítse és közreadja. E könyvének előszavában ezt az elhatározását, így indokolta: „Már több ízben felszólítottak barátaim és jóakaróim: adnám ki eddig megjelent geographiai és statistikai dolgozataimat egy summás kivonatban: minthogy 9 kötetet megvenni nem mindenkinek van módjában, de ideje sincs

soknak illy terjedelmes munkák átolvasására. E felszólításnak engedni, czélszerűnek tartottam a most említett okokon kívül azért is, mert a statistikai adatok szüntelen változnak, s ennél fogva az illynemű munkák koronkénti megújítása minden országban, de különösen átalakulási korszakában levő hazánkban, elmulhatlan szükséges. Jelen munkám tehát summás átnézete Magyarország földirati s állománytani viszonyainak, a legújabb adatok és változások szerint; mellynél fogva ezt azok is használhatják, kik eddig megjelent munkáimat birják.” (Fényes, 1847)

Ezenkívül azt is megjegyezte, hogy e mű összeállítása után el kívánja készíteni Magyarország geográfiai szótárát, amely szintén a korábbi műveiből vett, a településekre vonatkozó, kiegészítésekkel egybefoglalt kiadványa lenne.

A mű első kötete a *Magyarország általánosan* címet kapta, és lényegében a *Magyarország statisztikája* című kiadvány anyagát foglalta magában. Felépítésében is közel azonos az említett kötetben találtakéhoz. Így szó van a magyar föld, az éghajlat, a lakosok, a termékek, a nemesítő ipar és kereskedés leírásáról. Ezt követi Magyarország alkotmányának, politikai berendezkedésének összefoglalt ismertetése. A szerző az előszóban jelezte, hogy ha új adatra bukkant, akkor azt az összefoglaló műben beépíti. Sajnos módszertani szempontból kifogásolható, hogy az új információk igénybevételét a legtöbb esetben nem közölte, így az olvasó nem érzékelheti, hogy mely adatok származnak a korábbi munkákból, és melyek a frissített információk. Tekintettel arra, hogy a korábbi művek kiadásától nem telt el sok idő, ezért az új adatforrások igénybevétele is korlátozott lehetett. Mindenesetre a *Magyarország statisztikája* című, kb. 651 oldalas mű anyagát sikerült kb. 200 oldalban összefoglalnia.

Magyarország részletesen a címe a második kötetnek, ebben a szerző a hatkötetes művének területi leírását foglalta össze azzal a lényeges különbséggel, hogy ebben a kötetben a települések ismertetésénél csak az adott vármegyére, járásra legjellemzőbb nevezetes helyeket, településeket a korábban közreadott leírásokénál rövidebb terjedelemben közölte. Ebben a műben, szemben a korábbi, hatkötetes kiadvánnyal, a kerületekről nem ad leírást, és a vármegyék különböző témák szerinti ismertetése is nagyon visszafogott. Például Esztergom szabad királyi város leírása a hatkötetes műben három oldal, a jelen kötetben viszont a város jellemzőinek közzététele mindössze negyed oldalt igényelt. E kiadvány összeállításában sem módszereiben, sem az adatok feldolgozásában a szerző korábbi munkáihoz képest nem történt előrehaladás, azonban e kiadvány közreadása azt a célt elérte, hogy Fényes Elek két nagy művének egybefoglalt változata – olvasmányosabb módon – a szélesebb olvasótáborhoz is eljuthatott.

4.4. Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik, 1–4. kötet, 1851

Fényes Elek már az 1840-es években foglalkozott azzal a gondolattal, hogy érdekes lenne az addigi munkásságának és folyamatos anyaggyűjtésének eredményét – helységnévtár-szerűen – a településeket betűrendbe szedve kiadni. E tervéről is ír a *Magyarország leírása* című művének említett előszavában: „*Legforróbb régi vágyam tetőpontját* ^(²) *Magyarország geographiai nagy szótárát, (melly minden várost, falut, pusztát, nem csupán népességével, hanem határkiterjedésével s minéműségével, és történetével is magába foglalna) kiadhatnám. E két utóbbira nézve azonban az adatok most is folyvást gyűlnek, s felvilágosításul jelenthetem az általam megkeresett t. cz. tisztviselő, lelkész, gyáros és tudománykedvellő uraknak, hogy a kapott kérdőpontokra teendő feleletek még el nem késtek, mert én ezeket akarmikor is, csak beküldessenek, a legszivesebb köszönettel veszem, s fel is használom, mert bár testem már törődött és gyenge, de azért tollamat addig nem akarom letenni, míg e sulyos és nehéz, de hazám állapotját felderítő vállalatot be nem végzendem*” (Fényes, 1847).

E szöveg egyben hírt ad Fényes Elek munkamódszeréről is, arról, hogy folyamatosan gyűjti az adatokat oly módon, kapcsolatban áll olyan hivatalnokokkal, szakértőkkel, akiktől információkat remélhet művei megírásához. Ebben az előszóban ismételten megbizonyosodhatunk hazafiságáról, nemzete iránti elkötelezettségéről.

Az elkészült szótár négy kötetben betűrendbe rendezve foglalja magában Magyarország összes településének részletes leírását, amelynek összeállításához bizonyosan felhasználta alapvető, hatkötetes művének anyagát és a kötetsorozat hatodik kötetének végén található névmutatóját. Nagy hiányossága, hogy nem szerepel benne Horvátország, a katonai végvidék, az Erdélytől visszacsatolt Partium, valamint magának Erdély településeinek leírása. Mivel Fényes Elek betűrendbe szedve közli a településeket, ezért az egyes települések leírásakor közölnie kell, hogy az adott település melyik vármegyében található, melyek a szomszéd települések. Mindegyik településnél megadja a lakosság számát, rendszerint vallás szerint, időnként utalva a nemzetiség szerinti hovatartozásra, szól a korábbi műveiből ismert gazdasági tevékenységről és az uradalmi viszonyokról. Számos település történetét is láthatóan nagy élvezettel, irodalmi stílusban írja meg. Fényes Eleknek ez az írása alapvető kortörténeti jelentőséggel bír, mert ilyen összeszedett, rendszerezett módon Magyarország településeiről még nem közöltek leírásokat (Kovács, 1924).

² jelentené, ha

4.5. Egyéb országleírások

Fényes Eleknek a fentebb ismertetett négy nagy művén túl jelent meg néhány kisebb jelentőségű országleírása, amelyeknek jellegzetessége, hogy kissé elnagyolt módon, nem kellő alaposággal, korábbi műveiből ismétlésekkel együtt átvett módon, olykor befejezetlenül hagyva közölt.

4.5.1. *A magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. Részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak. 1848. Első kötet. Komárom vármegye*

Ezt a kiadványt igen alapos anyaggyűjtés előzte meg, nagyívű elképzelése volt ennek az országleírásnak az elkészítéséről, amelynek tartalmát leginkább a készülő mű hosszadalmas címe jellemzi: „*Részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak, melly külön füzetben terjeszt elő minden magyar és erdélyországi vármegyét, kerületet, vidéket, széket; s ezekben járások szerint ismét betürendben iratik le minden királyi és mezőváros, falu és puszta; s minden egyes helynek nemcsak fekvése, népessége, nyelv s vallás szerint, termékenysége, földesura; hanem hol csak lehetett, határkiterjedése (mennyi belőle úrbéri, s mennyi allodialis, mennyi szántóföld, rét, erdő, szőlő sat.) sőt a nevezetesebb helységek története is előadatik.*” (Fényes, 1848)

Azonban – valószínűleg a felgyorsult politikai események miatt is – a tervbe vett munkából csak az első kötet, *Komárom vármegye* kiadása történt meg (Vért, 1949). Ezt követően elkészült ugyan Borsod vármegye leírása, de e mű csak kéziratban maradt fenn, ugyanakkor e tervezett kiadványsorozathoz összegyűjtött anyagokat a szerző felhasználta szótárának elkészítéséhez (Dukrét, 2007).

4.5.2. *Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása, 1857*

Fényes Elek ebben a művében felhasználta *Magyarország statisztikája* című művének anyagát, az országleírást a Bach-korszak korlátai között írta, és Magyarországot osztrák provinciaként jellemezte (Dukrét, 2007).

4.5.3. *Magyarország 1859-ben statistikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból*

Fényes Elek ezen munkája is félbemaradt, amely lényegében ismételte korábbi munkájának anyagát. Csak az első kötet hét fürete jelent meg: Trencsén, Szolnok, Dél-Bihar, Sáros, Észak-Bihar, Komárom, Győr és Esztergom vármegyék (Dukrét, 2007).

4.5.4. *A magyar elem s ellenesei, 1860*

1860-ban Fényes Elek megjelentetett lényegében egy politikai jellegű röpiratot, amely az ausburgi Allgemeine Zeitung Magyarország nemzetiségeivel foglalkozó cikkére reagált. E röpiratban kifogásolta, hogy a cikk a Magyarországon lakó magyar nemzetiségűek számát a ténylegesnél alacsonyabban állapította meg, és a magyarságra nézve sértő kifejezéseket tett. Ezért e válaszcikkben úgy reagált, hogy közölte Magyarország népességének általa valósnak tartott számát, nemzetiségi összetételét. Adatai többek között az 1857. évi népszámlálás információin alapultak, és a nemzetiségi összetételt továbbra is az egyházi sematizmusok alapján állapította meg, azonban – talán hazafiúi buzgalomból – e művében elhagyta a korábbi könyveiben megszokott tárgyilagosságát, és ezen írásában a Magyar- és Erdélyországban lakó magyarság létszámát túl-, az egyéb nemzetiségek létszámát alulbecsülte (Kovács, 1924; Paládi-Kovács, 1976).

4.5.5. *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint, 1867*

Az 1867. év elején a Magyar Tudományos Akadémiának benyújtott, 1867. április 8-án felolvasott, elfogadott és megjelentetett mű közel 100 oldalon összefoglalta a magyarországi népesség és nemzetiségi összetételének főbb jellemzőit. Fényes Elek ebben a dolgozatában már nemcsak a magyarországi, hanem az erdélyi népesség nemzetiségi összetételét is vármegyék és járások szerint megadta. Adatai az 1857. évi osztrák vezényletű népszámláláson alapultak, amelynek számait a kortársak és az utókor is fenntartással fogadott. Fényes Elek e művében is a magyarság létszámát kissé indokolatlanul, a valóságnál magasabb létszámúnak tűntette fel (Kovács, 1924).

Irodalom

- Dányi D. (1986): Fényes Elek emlékezete. *Statisztikai Szemle*, 64(11), 1134–1137. o.
- Dukrét G. (2007): Fényes Elek születésének kétszázadik évfordulójára. *Honismeret*, 35(5), 6–10. o.
- Keleti K. (1878): *Fényes Elek emlékezete. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. 5. köt. 2.)* MTA. Athenaeum, Budapest.
- Kemény G. (1944): Száz esztendő a „Statistik des Königreichs Ungarn” Fényes Elek magyarországi statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle*, 22(1–3), 46–57. o.
- Kovács A. (1924): Fényes Elek statisztikai munkássága. *Statisztikai Szemle*, 2(7–8), 340–346. o.
- Paládi-Kovács A. (1976): *Fényes Elek (A múlt magyar tudósai)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 212. o.
- Rózsa D. (2016): *Az ország és népe a magyar (állami) leíró statisztika Bél Mátyástól Fényes Elek koráig. Fényes Elektől az európai statisztikai rendszerekig. Tanulmánykötet.* Magyar Statisztikai Társaság, Partiumi Területi Kutatások Intézete.

- Szaszkóné Sin A. (1998): Adalékok Fényes Elek pályájához. *Statistikai Szemle*, 76(3), 253–265. o.
- Tyukody P. (1940): *Fényes Elek*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 58 o.
- Vesztróczy Zs. (2003): Fényes Elek emlékezete. *Honismeret*, 31(2), 45–47. o.
- Vért A. (1949): Fényes Elek. *Statistikai Szemle*, 27(10–11), 351–354. o.

Fényes Elek országleírásai

- Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 1–6. köt. Pesten, 1836–1840, Trattner–Károlyi ny.
- Magyarország statistikája. 1–3. köt. Pesten, 1842–1843, Trattner–Károlyi ny.
- Statistik des Königreichs Ungarn. 1–2. Theil. Pesth, 1843–1844, Trattner–Károlyi ny.
- Magyarország leírása. 1–2 rész. Pesten, 1847, Beimel ny. Halle.
- A magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. Részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak, mely külön füzetben terjeszt elő minden magyar és erdélyországi vármegyét, kerületet, vidéket, széket; s ezekben járások szerint ismét betűrendben iratik le minden királyi és mezőváros, falu és pusztá; s minden egyes helynek nemcsak fekvése, népessége, nyelv s vallás szerint, termékenysége, földesura; hanem hol csak lehetett, határkiterjedése (mennyi belőle úrbéri, s mennyi allodialis, mennyi szántóföld, rét, erdő, szőlő sat.) sőt a nevezetesebb helységek története is előadatik. Első kötet. Komárom vármegye. Pesten 1848, Beimel ny. 195 p., 2 lev.
- Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik. 1–4 köt. Pesten, 1851, Kozma ny. 2 db.
- Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása. 1–2 rész. Pest. 1857, Heckenast, Landerer–Hecknast ny.
- Magyarország 1859-ben statistikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból. Részletes és kimerítő leírása az egyes vármegyéknek, s azokban a 100 holdnál többet bíró birtokosoknak, s szolgabírói járások szerint az egyes városoknak, mezővárosoknak, faluknak és pusztáknak, az utolsó posta feljegyzésével. 1. kötet. Pest. 1859, Engel, Mandello és Walzel, Boldini ny. 620, 1 p.
- A magyar elem s ellenesei. Pest, 1860, Wodianer ny. 46 p.
- A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. Pest, 1867, Magyar Tudományos Akadémia, Eggenberger Ferdinánd.